

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН САЛАМАТТЫКТЫ САКТОО
МИНИСТРЛИГИ**
**АКАДЕМИК М. М. МИРРАХИМОВ атындагы КАРДИОЛОГИЯ ЖАНА
ТЕРАПИЯ УЛУТТУК БОРБОРУ**

**И. К. АХУНБАЕВ атындагы КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТТИК
МЕДИЦИНАЛЫК АКАДЕМИЯСЫ**

Д 14.24.694 диссертациялык кеңеши

Кол жазма укугу
УДК 616.1-053.6(575.2)

Толебаева Айчурек Алайбековна

**Кыргыз Республикасында өспүрүмдөр арасында жүрөк-кан тамыр
ооруларынын себептеринин таркалышы жана алардын жашоонун сергек
мүнөзүнө тартылуусун баалоо**

14.01.05 – кардиология

Медицина илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын
алуу үчүн жазылган диссертациянын
авторефераты

Бишкек – 2025

Иш Россия Федерациясынын биринчи Президенти Б. Н. Ельцин атындагы Кыргыз-Россия Славян университетинин жогорку кесиптик билимдин мамлекеттик билим беруу мекемесинин медициналык факультетинин “Дарылоо” адиситиги боюнча №2-кафедрасынын базасында аткарылды.

Илимий жетекчи:

Сабилов Ибрагим Самижонович

медицина илимдеринин доктору, профессор,
Б. Н. Ельцин атындагы Кыргыз-Россия Славян университетинин медициналык факультетинин №2- терапия кафедрасынын башчысы

Официалдуу оппоненттер: Миррахимов Эркин Мирсаидович

медицина илимдеринин доктору, профессор,
И. К. Ахунбаев атындагы Кыргыз мамлекеттик медициналык академиясынын М. Е. Вольский-М. М. Миррахимов атындагы факультеттик-терапия факультетинин башчысы

Молдоташев Ишенбай Курманович

медицина илимдеринин доктору, профессор,
“Адам” университетинин илим-изилдөө борборунун директору

Жетектөөчү уюм: Республикалык адистештирилген илимий-практикалык медициналык кардиология борбору (Өзбекистан Республикасы, Ташкент ш., Осие көч., 4).

Диссертацияны коргоо 2025-жылдын 25-февралында саат 14.30да медицина илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын коргоо боюнча Кыргыз Республикасынын Саламаттык сактоо министрлигинин академик Мирсаид Миррахимов атындагы Улуттук кардиология жана терапия борбору жана тең уюштуруучу И. К. Ахунбаев атындагы Кыргыз мамлекеттик медициналык академиясына караштуу Д 14.24.694 диссертациялык кеңешинин отурумунда өткөрүлөт. Дареги: 720040, Кыргыз Республикасы, Бишкек ш., Тоголок Молдо көчөсү, 3, Кардиология жана терапия Улуттук борборунун илимий – билим берүү борборунун лекциялык залы. Диссертацияны коргоо боюнча видеоконференцияга кирүү шилтемеси: <https://vc.vak.kg/b/142-osc-4fa-33q>

Диссертация менен Кыргыз Республикасынын Саламаттык сактоо министрлигинин академик Мирсаид Миррахимов атындагы Улуттук кардиология жана терапия борборунун (720040, Бишкек ш., Тоголок Молдо көчөсү, 3), И. К. Ахунбаев атындагы Кыргыз мамлекеттик медициналык академиясынын (720020, Бишкек ш., Ахунбаев көчөсү, 92) китепканаларынан жана <http://vak.kg> сайтынан танышууга болот.

Автореферат 2025-жылдын 16-январында таратылды.

Диссертациялык кеңешинин илимий катчысы,
медицина илимдеринин кандидаты, доцент

С. С. Абилова

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨ

Диссертациянын темасынын актуалдуулугу. Жүрөк-кан тамыр оорулары дүйнө жүзүндөгү өлүмгө себепкер оорулардын алдыңкысы бойдон калууда, ал ар жылы 17,3 миллион адам өмүрүнүн кыйылышынын күнөкөрү [Кардиоваскулярдык проф. 2018] — бул планетанын элинин өлүмүнүн 31,5% түзөт, ал эми инфекциялык эмес оорулардын (ИЭО) натыйжасындагы өлүмдүн 45% түзөт. 2015 жылы ИЭО Кыргыз Республикасында (КР) 80% өлүмдүн себепкери болгон, бул дүйнө жүзү боюнча ИЭО натыйжасындагы өлүмдүн глобалдык көрсөткүчүн ашып түшөт (дүйнө жүзү боюнча ал көрсөткүч 71%ды түзгөн). Саламаттыкты сактоо боюнча бүткүл дүйнөлүк уюм (ВОЗ) белгилегендей, ИЭО өрчүү коркунучун ооруга себепкер төрт тобокелдик факторду (ТФ) жоюу жолу менен басаңдатууга болот (тамеки тартуу, алкогольдук ичимдиктерди ченемсиз колдонуу, туура эмес тамактануу, жана физикалык активдүүлүктүн жоктугу) , ошондой эле жогорку кан басымы, организмдеги холестериндин нормадан жогору болушу сыяктуу себептерди да басаңдатуу зарыл [WHO 2014]. Атеросклеротикалык процесстин эрте өрчүшү тууралуу морфологиялык билдирмелер жана тобокелдик факторлордон арылуу профилактикалык иш-аракеттердин натыйжасында болоору тууралуу маалыматтар тобокелдик факторлордун концепциясынын өспүрүмдөр популяциясына өтүшүнө алып келди.

Бүгүнкү күндө өспүрүм кезде туура эмес тамактануу кийин жүрөк –кан тамыр ооруларынын негизги себептери боло турганын далилдеген жетишерлик так далилидер бар [M. Juonala, 2010]. Тескерисинче, бала кезден мүнөздөп тамактанган (орто деңиз диетасы) 36 жаш курактагылардын кан басымынын жана организмдеги холестериндин өлчөмүнүн нормага ылайык экенин далилденген. Амстердамдык изилдөөлөр жер ортолук диетасын кармагандардын артериялык кан тамыры бекемирек болорун белгилейт. Бала кезден жашылча-жемиштерди, клетчатканы байма-бай колдоногондордун кан тамырлары атеросклеротикалык өзгөрүүлөргө аз дуушар болоорун изилдөөлөр көрсөткөн [J. M. Pasor, 2016; J. Steinberger, 2016]. 2008-жылы ВОЗ аркылуу өткөрүлгөн систематикалык маалымдамалар дагы бир жолу азык продуктуларынын жана алкогольдук эмес ичимдиктердин маркетинги сунуштаган продуктуларды өспүрүмдөрдүн колдонушу салмактын өтө өсүп кетишине алып келе турганы тууралуу так далилдерди берген [G. Cairns, 2009]. Ашык салмакка ээ өспүрүмдөрдүн инфекциялык эмес ооруларга, алсак, кан басымынын жогору болушу, артериалдык гипертензия, рактын ар кандай формалары, уйкунун бузулушу, сөөктүн сынышы сыяктуу ооруларга чалдыгуу мүмкүнчүлүгү жогору болот, ошондой эле алар жүрөк-кан тамыр ооруларына эрте чалдыгышы мүмкүн [A. Martin, 2018]. Туура эмес тамактануу маркетинги

саламаттыкты сактоодогу эң чоң көйгөй, ал өспүрүмдөрдүн арасында ашыкча салмактуулуктун (семирип кетүүнүн) таркалышынын, анын натыйжасында өспүрүмдөр арасында ИЭО таралышынын башкы себеби болуп калды.

Диссертация темасынын артыкчылыктуу илимий багыттар, ири илимий программалар (долбоорлор), билим берүү жана илимий мекемелери тарабынан жүргүзүлгөн негизги изилдөө иштери менен байланышы. Диссертациялык иш Б. Н. Ельцин атындагы Кыргыз-Россия Славян университетинин медициналык факультетинин “Дарылоо” адиситиги боюнча №2-терапия кафедрасынын базасында аткарылды.

Изилдөөнүн максаты. Кыргыз Республикасында өспүрүмдөр арасында жүрөк-кан тамыр ооруларынын жайылыш себептеринин өзгөчөлүктөрүн изилдөө жана өспүрүмдөрдү жашоонун сергек мүнөзүнө тартуу иш-аракеттерине баа берүү.

Изилдөөнүн маселелери:

1. Кыргыз Республикасында жүрөк-кан тамыр ооруларынын өспүрүмдөр арасында жайылышынын гендердик, регионалдык өзгөчөлүктөрүн жана өспүрүмдөрдү жашоонун сергек мүнөзүнө тартуу багыттарын изилдөө.

2. Кыргыз Республикасында өспүрүмдөрдүн тамактануу өзгөчөлүктөрүн, тамактануу көндүмдөрүн (жашаган жери, жынысын эске алуу менен) изилдөө.

3. Айыл жана шаар жергесинде жашаган өспүрүмдөрдүн жашоонун сергек мүнөзү жөнүндө маалыматтарды кандай булактардан аларын изилдөө.

4. Кыргыз Республикасы боюнча курамында транс-майлар, туз, кант өтө көп болгон азык продуктыларынын маркетингинин абалын, аларды сыналгыдан жарнамалоонун өспүрүмдөргө таасиринин масштабын изилдөө.

5. Жүрөк-кан тамыр ооруларынын өспүрүмдөр арасында таркалуу динамикасына профилактикалык окутуулардын тийгизген таасиринин эффективдүүлүгүнө баа берүү (жашаган жери, жынысын эске алуу менен).

Алынган натыйжалардын илимий жанылыгы. Кыргыз Республикасында сыналгы боюнча өспүрүмдөр арасында популярдуу болгон каналдардан “уруксаты жок” азык продуктыларды жана суусундуктарды байма-бай жарнамаланышын далилдеген изилдөөлөр эң алгачкы жолу жүргүзүлдү. Бул өспүрүмдөрдүн туура эмес тамактануусунун негизги себептеринин бири болуп эсептелет.

Консультациялык, билим берүүчүлүк программалардын өспүрүмдөрдү жашоонун сергек мүнөзүнө тартуудагы эффективдүүлүгү да алгачкы жолу ачык далилденди.

Алынган натыйжалардын практикалык мааниси.

Өспүрүмдөр арасында жүрөк-кан тамыр ооруларынын себептеринин таралышы, анын ичинде тамактануу көндүмдөрүнүн балансынын туура эместиги мектептердин медициналык кызматкерлерине, үй-бүлөлүк медициналык борборлоруна алардын профилактикалык жана оорунун себептерин эрте аныктоо, ошондой эле алгачкы медициналык-санитардык жардам

көрсөтүү боюнча иштерин күчөтүүсү талап кылынат (рационализатордук сунуштар, иш-чаралар).

Өспүрүмдөр арасында жашоонун сергек мүнөзү жана туура тамактануу боюнча маалыматтарды жайылтууда перспективдүү багыт катары массалык-маалымат каражаттарын алсак болот (интернет, сыналгы, соцтармактан ар кандай берүүлөр, жолугушуулар, СМИден ар кандай статьялар).

Азык продуктыларын жарнамалоодо анын 85% туура эмес азыктардын маркетингине туура келет. Аларды чектөө боюнча эч кандай закон каралган эмес. Ошондуктан, ВОЗдун эксперттеринин, саламаттыкты сактоо министрлигинин өкүлдөрүнүн, КР Жогорку Кеңешинин мүчөлөрүнүн жана башка кызыктар органдардын катышуусу менен жыйын өткөрүлдү, анда жогоруда айтылган жарнамаларды жөнгө салуу боюнча документтердин топтому талкууланды (11.12.2020ж.).

Ошондой эле бул маселе чет элдик эксперттер менен эл аралык конференцияларда да талкууланды (2019 ж., 2020 ж., 2023 ж.).

Диссертациянын коргоого коюлуучу негизги жоболору:

1. Эрте өспүрүм куракта дененин ашыкча салмагы көп кезигет (10,9% эрте өспүрүм курак, 6,8% кеч өспүрүм курак), кеч өспүрүм куракта тамеки чегүү (12,6%, кеч өспүрүм куракта бул 3,4%), төмөнкү физикалык активдүүлүк (93,4%, ал эми эрте өспүрүм куракта 74,8%) жана гиподинамия (55,6%, ал эми эрте өспүрүм куракта 31,0%) көп байкалат. Кеч өспүрүм куракта жашоонун сергек мүнөзүнө тартылуу начар экени байкалды(45,9%, ал эми эрте өспүрүм куракта 55,2%). Өзгөчө кыздарга караганда эркек балдар арасында эки группада тең көбүрөөк байкалды.

2. Айыл жана шаар жергесинде жашаган өспүрүмдөрдүн арасында тамактануу балансынын системасынын туура эместиги байкалды. Жашаган жерине жараша (айыл,шаар) өспүрүмдөр арасында тамактануунун мүнөзүндө айырмачылыктар да көрүнүп турду. Алсак, шаар жеринде жашаган өспүрүмдөр алкоголдук эмес газдалган суусундуктарды көбүрөөк колдонсо, айыл жериндеги өспүрүмдөр жашылча, жемиштерди, эт, сүт азыктарын азыраак колдонушат.

3. Жашоонун сергек мүнөзү, рационалдуу тамактануу боюнча маалыматтарды өспүрүмдөр көбүнчө массалык-маалымат каражаттарынан алышат (интернет, сыналгы).

4. Сыналгыдагы жарнамалардын 85%тен көбүрөөгү өспүрүмдөргө арналган уруксаат берилбеген азык продуктылар жана суусундуктар маркетингине туура келет, бул коомдун саламаттыгын сактоодогу негизги көйгөйлөрдүн бирине айланды, өспүрүмдөрдүн туура эмес тамактануусун аныктоочу да чечүүчү фактор болуп эсептелет.

5. Өспүрүмдөрдүн, ата-энелердин, педагогдордун катышуусу менен өткөрүлгөн консультациялык-билим берүүчүлүк программалар эрте өспүрүм

курактагы респонденттердин арасында жашоонун сергек мүнөзүнө тартууда эффективдүү роль ойноду.

Изилдөөчүнүн жеке салымы. Мониторингдөө, сурамжылоо, антропометрикалык маалыматтарды алуу, артерриялык кан басымын жана пульсту текшерүү, кодировкадан өткөн сыналгы берүүлөрүн анализдөө максатында автор тарабынан мектептер, окуучулар, сыналгы каналдары тандалып алынып, аткарылган изилдөөлөр статистикалык иштетүүдөн, анализден өткөрүлүп, кол жазмалар басмага даярдалды.

Диссертациянын натыйжаларын апробациялоо. Иштин жыйынтыгы: КРСУнун 25 жылдыгына арналган “21-кылымдагы фундаменталдык жана клиникалык медицинанын көйгөйлөрү жана кыйынчылыктары” деген темадагы Республикалык илимий конференцияда (Бишкек, 27.04.2018ж.); “Миррахимовдук окуулар” аттуу конференцияда (Бишкек, 27.03.2019ж.); Бүткүл Россиялык эл аралык маанидеги илимий-практикалык конференцияда (Москва, 15-17.05.2019ж.); “Саламаттыкты сактоодогу лидерлик концепция” темасындагы эл аралык маанидеги билим-берүүчүлүк курсунда (Санкт-Петербург, 27-29 февраль 2020ж.); Ички оорулар боюнча X эл аралык илимий конгресте (8-11 февраль 2021ж.); “Ааламдашуу жана санариптик трансформациялоо доорундагы дүйнөлүк илим жана учурдагы кыйынчылыктар” Эл Аралык илимий форумда (Бишкек, 23.04.2022ж.); “Ички медицина боюнча диалогдор” аттуу эл аралык, жогорку окуу жайлар арасындагы илимий-практикалык конференцияда (Бишкек, 26-27 апрель 2023ж.); КРСУда өткөрүлгөн “21-кылымдагы фундаменталдык жана клиникалык медицинадагы көйгөйлөр жана кыйынчылыктар” (Бишкек 2023г); Коомдук саламаттыкты сактоонун Европалык жумалыгынын алкагында өткөрүлгөн “Коомдук саламаттыкты сактоону бекемдөө жумалыгы-2023” (Москва, 22-26 мая 2023ж.). сыяктуу иш чараларга сунуш кылынды жана талкууланды.

Диссертациянын натыйжаларынын жарыяланышы. Диссертациянын жыйынтыгы боюнча 8 статья басылган, анын 6 – КР УАК сунуштаган илимий басылмаларда, 2 - Scopus чет өлкөлүк басылмаларда басылып чыккан.

Изилдөөнүн жыйынтыгынын ишке ашырылышы. Бул изилдөөнүн жыйынтыктары окуучулар үчүн, жогорку курстун студенттери үчүн жана КРСУнун медициналык факультетинин “Дарылоо” адистиги боюнча 2-терапия кафедрасынын клиникалык ординаторлорун даярдоо үчүн окуу программаларына киргизилди; Бишкек шаарынын №4- үй-бүлөлүк дарыгерлер борборунун өспүрүмдөрдү консультациялоо кабинетине сунушталды.

Диссертациянын түзүлүшү жана көлөмү. Диссертация кириш сөздөн, 5 бөлүмдөн, жыйынтыктоо бөлүмүнөн, практикалык сунуштардан, колдонулган адабияттардын жана кыскартылган сөздөрдүн тизмесинен, тиркемелерден турат. Иш компьютерде терилген тексттин 148 барагын, 18 таблицаны, 32 сүрөттү камтыйт. Библиографиялык көрсөткүч 240 булактан турат.

ИШТИН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүүдө теманын актуалдуулугу, максаты, мааниси, илимий жаңычылдыгы, практикалык мааниси, жана коргоого сунушталган негизги жоболор киргизилген.

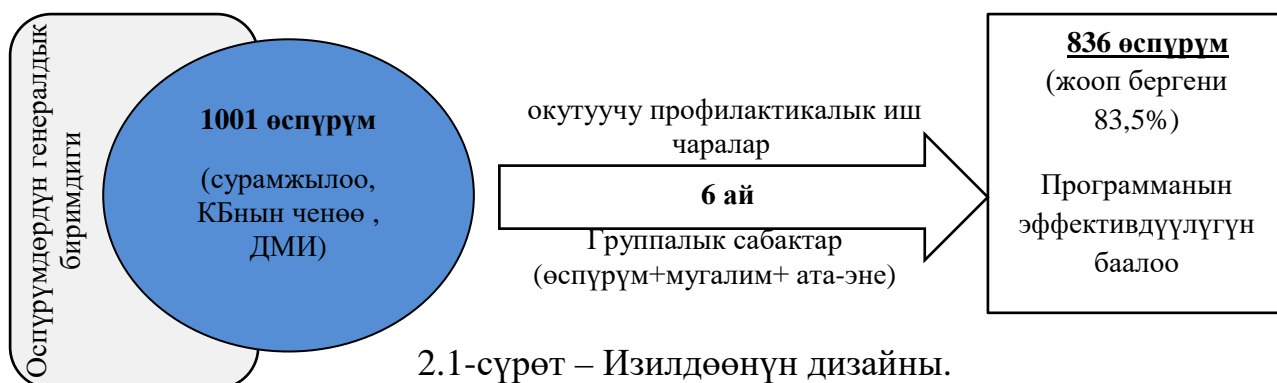
1-бап. “Адабияттар тууралуу маалымат”. Анда дүйнөнүн ар кайсы региондорунда өспүрүмдөр арасында жүрөк-кан тамыр ооруларынын таралышынын негизги себептери, өспүрүмдөргө арналган сыналгы каналдарында аларга сунуш кылынуучу азык продуктылары менен суусундуктардын маркетинги тууралуу маалымат берилет. Материалдар ар кайсы булактардан алынып, теманын актуалдуулугун дагы бир жолу тастыктайт.

2-бап. «Изилдөөнүн методологиясы жана методдору».

Изилдөөдө окуучуларды репрезентативдүү тандоо үчүн эки баскычтуу кластердик тандоо дизайны колдонулду. Биринчи баскычта керектүү жаштагы окуучулардын санына ыктымалдуу пропорциядагы мектептер тандалып алынса, 2-баскычта ар кандай мектептерден биринчи баскычта тандалып алынган класстардан бирдей ыктымалдагы класстар тандалган. Ал тандалган окуучулар изилдөөгө катышышкан. Мектептерди регионалдык алгачкы стратификациялоо жүргүзүгөн: 8 мектеп тандалып алынган. Анын 3 шаардык 2 айылдык. 2 мектеп Бишкек шаарынан, 1 мектеп Ош шаарынан, 2 Чүй обласынын Чүй районунун мектептери, Ош, Жалал-Абад, Нарын облустарынан (Кара-Суу, Ноокен, Жумгал райондору) бирден мектептер алынган.

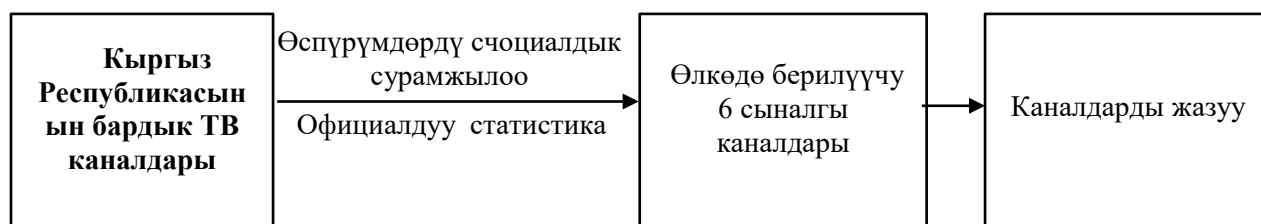
Изилдөө 2 негизги бөлүктөн турат:

1. Ишибиздин биринчи бөлүгүндө когорттук пролонгирлөө изилдөөсү тууралуу маалымат берилет, ал изилдөө РФнын жана Россиялык окуучулар кыймылынын УМИБ терапия жана профилактикалык медицина бөлүмү тарабынан жана БДССУ тарабынан иштелип чыккан консультативдик билим берүүчүлүк программаны колдонуу менен жүргөн. Анда өспүрүмдөр арасында жүрөк-кан тамыр ооруларынын таралуу коркунучунун себептери, ага каршы иш-чаралардын эффективдүүлүгү каралган (2.1-сүрөт).

2.1-сүрөт – Изилдөөнүн дизайны.

2. Экинчи бөлүктө сыналгыдан берилүүчү азык продуктыларынын маркетингин жарнамалоону изилдөө жүргүзүлдү (2.2-сүрөт).

2.2-сүрөт – Изилдөөнүн дизайны.

2019-жылдын майында жашыруун сурамжылоо жүргүзүлгөн, өспүрүмдөрдүн антропогендик көрсөткүчтөрү (салмагы, бою, ДМИ), гемодинамикалык көрсөткүчтөрү аныкталган. Бардыгы 6-11 класстан 1001 өспүрүм сурамжылоодон өткөн, анын 415 (41,5%) эркек балдар, 586 (58,6%) кыз балдар; 474 (47,4%) респонденттер шаар жергесинен, 527 (52,6%) айыл жергесинен; 532 (53,2%) 11-14 жашта-эрте өспүрүм курак, 469 (46,9%) 15-18 жаштагылар (кеч өспүрүм курак).

Изилдөөнүн алдында бардык мектептер аталган изилдөөнүн катышуучулары боло тургандыгы тууралуу каттарды алышкан жана макулдугу тууралуу кайра кабар беришкен. Сурамжылоонун жашыруун экендиги кабарланган. Өспүрүмдөрдүн гемодинамикалык көрсөткүчтөрүн, антропометрикалык көрсөткүчтөрүн алуу, сурамжылоо эки сабак аралыгында жүргүзүлдү. Сурама (анкета) эки тилде (кыргыз, орус) сунуш кылынды.

2.2 Изилдөөнүн сурамасы (анкета)

Сурамада эл аралык ыкмалар боюнча түзүлгөн GSHS (Global School-based Student Health Survey), ИНТЕРЭПИД, КОП 25 В2 и КОП 25 суроолор сунуш кылынды (2.3-сүрөт).

1 блок	Респондент тууралуу маалымат
2 блок	Алкоголду колдонуу
3 блок	Тамак-аш көндүмдөрү(+ маалымат булактары)
4 блок	Гигиена боюнча суроолор
5 блок	Физикалык активдүүлүк
6 блок	Чылым чегүү
КОК 25 В2 и Г2	Тартылуу шкаласы
Объективдүү маалыматтар	Артериалдык кан басымы, салмагы, бою (ДМИ)

2.3-сүрөт – Изилдөөнүн сурамасы.

Сурама 6 блоктон турат. Анализге калк жайгашкан аймактар киргизилди: айыл жана шаар жергеси.

2.3 Профилактикалык окутуучу кийлигишүүлөр.

Жашыруун сурамжылоодон соң, ата-энелер жана өспүрүмдөр үчүн чогуу профилактикалык окуулар өткөрүлдү. Ал 2 күндүк окутуулар (консультациялар) күнүгө ар бир класс менен 120 мүнөт жүргүзүлдү. Бардыгы болуп 92 сабак өтүлдү. Программада окутуунун комбинирленген формасы колдонулду, ал теориялык жана практикалык бөлүмдөрдөн турду (ыкмаларды үйрөнүү, көндүмдөр менен машыгуу, оюндар, талкуулар).

Консультациялык-окутуу программасынын биринчи күнү негизги 2 блоктон турду: чылым (тамеки) чегүүнүн профилактикасы жана физикалык активдүүлүк. Экинчи күнү балансталган тамактануу жана алкогольдун терс таасири. Консультациялык-билим берүү программасында сабак берүүнүн этаптык ыкмасы пайдаланылды (оюн формасы, чакан топто иштөө, мини-лекциялар).

Бардык маалыматтар көндүм формада, жеткиликтүү тил менен берилди. Бул программанын негизинде БДССУдун эксперттери РФнын жана Россиялык окуучулар кыймылынын УМИБ терапия жана профилактикалык медицинасынын сунушунун негизиндеги принциптер жатат.

Бардыгы болуп 923 ата-эне, 89 мугалим катышты. Бышыктоо максатында ата-энелерге жана өспүрүмдөргө “ Жашоонун сергек мүнөзү боюнча сунуштар” деген басмадан чыккан материалдар таркатылды.

2.4 Профилактикалык окутуучу кийлигишүүлөрдүн эффективдүүлүгүнө баа берүү.

Изилдөөбүздүн кийинки бөлүгүндө 6 айдан кийин кайрадан өспүрүмдөр арасында жашыруун сурамжылоо жүргүзүлдү. Сурамжылоонун анкетасында биринчи сурамжылоодогу суроолор кайталанган.

Профилактикалык кийлигишүүлөрдөн кийин чылым чегүүнүн, төмөнкү физикалык активдүүлүктүн, гиподинамиянын, рационалдуу эмес тамактануунун динамикасына баа берилди. Кайталанып жүргүзүлгөн сурамжылоого 836 өспүрүм катышкан, алгачкы катышуучулар 1001 болгонун эске алсак, демек 83,5% катышкан. Анын ичинде 481 кыз балдар(57,5%), 355 эркек балдар (42,5%), 407 (48,7%) шаардык жана 429 (51,3%) айылдык өспүрүмдөр.

Өспүрүмдөргө арналган азык продуктыларын жана суусундуктарды сыналгы каналдары аркылуу жарнамалоону мониторингдөөгө баа берүү.

Сыналгыдан жарнамаланып жаткан өспүрүмдөр үчүн азык продуктыларын жана суусундуктарды мониторингдөөнү изилдөө протоколу БДССУдун европалык эксперттеринин катышуусу менен түзүлгөн. Биз улуттук каналдарды гана анализдеп, ал изилдөөбүз болушунча чоң базалык аудиторияны камтыды.

Мониторингден өткөрүлгөн каналдарды калк арасында, өзгөчө өспүрүмдөр арасында популярдуулугуна карап тандап алдык. Тандоодо алардын популярдуулугун медиа-изилдөө жүргүздүк, социалдык сурамжылоо жүргүздүк, официалдуу статистикалык маалыматтарга таяндык. Жыйынтыгында өспүрүмдөр көп пайдаланган 6 улуттук канал тандалды, алар: «Баластан», «312 кино», «КТРК», «КТРК Музыка», «КТРК Спорт», «Тумар»-ушул каналдар изилдөөгө киргизилди.

Программааларды жаздыруу төмөнкү ыкма менен жүргүзүлдү: 2018-жылдын март-май айларында 2 жумуш күнү, 2 дем алуу күндөрү саат 06.00 дон 22.00 го чейин аталган каналдардын берүүлөрү жазылып алынды. Максаты: ал берүүлөрдү анализдөө, рекламалык роликтерди түзүү.

Азык продуктылары тууралуу жарнамалык материалдарды коддоо БДССУдун европалык регионалдык бюросунун протоколунун негизинде Excel форматында жүргүзүлдү. Азык продуктусу тууралуу маалымат төмөнкүлөрдү өзүнө камтыды: жарнамаланып жаткан продуктунун бренди тууралуу маалымат, продукту тууралуу маалымат, БДССУдун европалык регионалдык бюросунун азык заттар тууралуу моделине ылайык азыктын коду, продуктунун азыктык баалуулугу, БДССУдун европалык регионалдык бюросунун азык заттардын Моделинин талабына ылайык маркетингге уруксаат берилгендиги тууралуу маалыматтар.

Статистикалык анализ. Статистический анализ Statistics 12 жана IBM SPSS Statistics 23 Windows үчүн программасы менен жүргүзүлдү. Салыштырылып жаткан группалардын ортосундагы айырмачылыктар Z – критерии менен жүргүзүлдү. Статистикалык маанисинин талап кылынган деңгели катары $p < 0,05$ мааниси колдонулду.

3-бап. Өспүрүмдөр арасында жүрөк-кан тамыр ооруларынын таркалуу себептери.

Чылым чегүү. Чыгым чегүүнү изилдөө өспүрүмдөрдүн 77 (7,7%) чылым чегери аныкталды. Алардын ичинен эркек балдар көбүрөөк чегери белгиледик (11,3% эркек балдар, 5,1% кыз балдар, $p < 0,01$). Мындай тенденция айыл жергесинде да өспүрүмдөр арасында (9,6% и 4,9% , $p < 0,05$), шаар жергесинде да (13,6% жана 5,4% , $p < 0,01$) байкалды. Көрүнүп тургандай жашаган жерлер (айыл, шаар) боюнча анализдесек, чоң деле айырма жок. 15-18 жаштагы өспүрүмдөр (кеч өспүрүм курак) 11-14 жаштагы өспүрүмдөргө (эрте өспүрүм курак) караганда көбүрөөк чегешет, бул кыздарга да, эркек балдарга да тиешелүү ($p < 0,01$).

Артериалдык гипертензия. Өспүрүмдөр арасында жогорку артериалдык гипертензиянын таркалышы 3,4%ти түздү. Бул жерде гендердик айырма байкалган жок ($p > 0,05$). Жашаган жери боюнча карасак, АГ шаардык өспүрүмдөргө караганда, айылдык өспүрүмдөрдө көбүрөөк таркалган, 4,7%

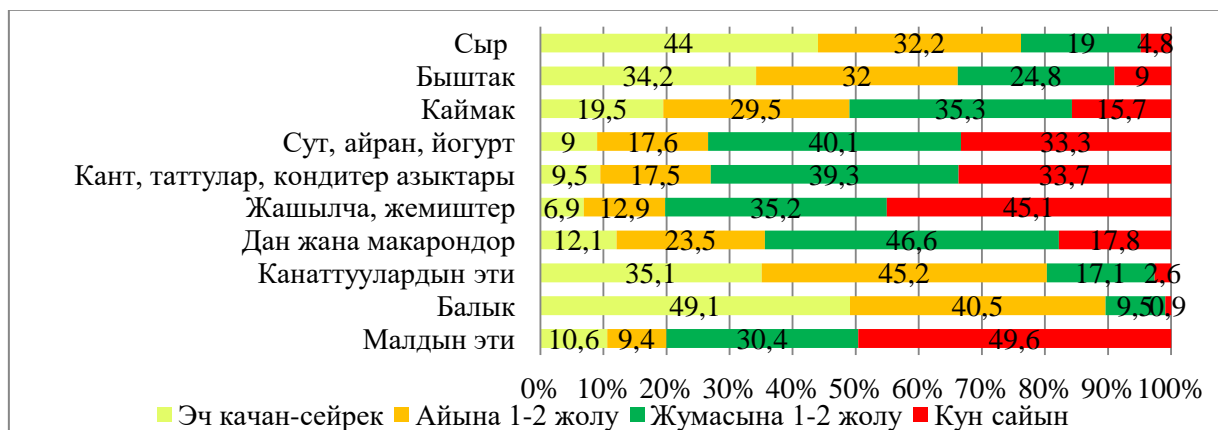
айылдык өспүрүмдөрдө, 1,9% шаардык өспүрүмдөрдө, $p < 0,05$. Белгилей турган нерсе, айылдык кыздарда бул көрсөткүч шаардык кыздарга караганда кыйла көбүрөөк болгон (5,5% айылдык кыздар, 2,0% шаардык кыздар, $p < 0,05$). АГнын эрте жана кеч өспүрүмдөрдүн арасында таркалышында байкалгандай деле айырма жок ($p > 0,05$), эрте өспүрүм курактагы кыздарда гана (4,8%) кеч өспүрүм курактагы кыздарга караганда (2,7%) көбүрөөк кездешкен, $p < 0,05$.

Төмөнкү физикалык активдүүлүк жагна гиподинамия. Төмөнкү физикалык активдүүлүк 83,5% өспүрүмдөрдө аныкталды. Бул көрсөткүч кыз балдарда 89,2%ти түзсө, эркек балдарда 75,4%ти түздү ($p < 0,01$). А гиподинамия 42,5% респонденттерде байкалды, бул жерде да кыз балдар (45,2%) эркек балдарга караганда көбүрөөк кыймылсыз абалда болушары көрүнөт (38,6%, $p < 0,05$). Жашаган жерине жараша алып карасак анча деле көп айырма жок ($p > 0,05$). 83,7% шаардык өспүрүмдөр аз кыймылда болушат, бул жерде да кыз балдардын көрсөткүчү жогору (87,9% кыздар жана 76,7% эркек балдар, $p < 0,01$). Айыл жеринде болсо өспүрүмдөрдүн 83,3% аз кыймылда болушат, гендердик жактан карасак ал 90,6% кыз балдар, 74,5% эркек балдар ($p < 0,01$). Гиподинамияны анализдесек 42,8% шаардык, 42,1% айылдык респонденттер сутканын көп бөлүгүн кыймылсыз өткөрө турганын айтышкан ($p > 0,05$). Мында да кыздар эркек балдарга караганда көбүрөөк кыймылсыз жашоого жол беришкен (47% жана 35,5%, $p < 0,05$), айыл жергесинде кескин гендердик айырма жокко эсе ($p > 0,05$). Жаш курагы боюнча карасак, аз кыймылдуулук жана гиподинамия кыздар арасында да, эркек балдар арасында да кеч өспүрүм куракта көбүрөөк байкалат ($p < 0,05$).

Ашыкча масса жана семирп кетүү. Биздин маалыматтарга таянсак, иликтөөгө алынган өспүрүмдөрдүн арасында май алмашуу процессинин бузулгандыгы байкалды. Респонденттердин 90ну (9%) ашыкча салмакка ээ болгон болсо, 24ү (2,4%) семирп кеткен. Бул боюнча гендердик айырмачылык жок ($p > 0,05$).

Ашыкча салмак жана семирп кетүү шаардык балдардын 8,4% жана 2,3% кездешсе, айылдык балдардын 9,5% жана 2,5% кездешкен ($p > 0,05$). Май алмашуунун бузулушу боюнча гендердик айырма шаардык да, айылдык да өспүрүмдөрдүн арасында байкалган жок ($p > 0,05$). Эрте өспүрүм куракта ашыкча салмак (10,9%), кеч өспүрүм куракка (6,8%, $p < 0,05$) караганда көбүрөөк кездешти. Семирп кетүү боюнча так маалыматтар аныкталган жок ($p < 0,05$).

Өспүрүмдөр арасында тамактануунун структурасынын өзгөчөлүгү. Биздин изилдөөнүн маалыматтары боюнча 33,7% өспүрүм күнүгө кант, таттууларды, кондитердик заттарды колдонушат, 39,3% жумасына 1 же 2 жолу гана колдонушат (3.1-сүрөт).

3.1-сүрөт – Негизги азык продуктуларын колдонуу жыштыгы (%).

Кыз балдардын эркек балдарга караганда таттууну көбүрөөк пайдаланаары көрүндү (37,9% жана 27,7%, $p < 0,01$), өзгөчө эрте өспүрүм курактагы кыздарды баса көрсөтсөк болот.

Жашаган жерине (айыл, шаар) карата анализдесек, 34,2% шаар жергесиндеги балдар, 33,3% айыл жергесиндеги балдар таттууну, кантты, кондитердик азыктарды көбүрөөк пайдаланышат ($p > 0,05$). Шаар жересиндеги кыздар эркек балдарга караганда бир кыйла ашыкча пайдаланары көрүнөт (39,3% жана 25,6%, $p < 0,01$). Айыл жергесиндеги өспүрүмдөр арасында таттууну ашыкча пайдалануу боюнча гендердик айырма байкалган жок.

Фаст-фуд, алкогольдук эмес суусундуктарды пайдалануу. Биздин изилдөөдө респонденттердин 43,7% жумасына бир же бир нече жолу фаст-фуддарды, 67,6% күнүгө бир же бир нече жолу алкогольдук эмес суусундуктарды колдоноорун белгилешкен. Эркек балдар кыз балдарга караганда аталган суусундуктарды көбүрөөк колдонушканын айтсак болот (71,3% жана 65%, $p < 0,05$). Фаст-фуддарды колдонууда эрте жана кеч өспүрүмдөрдүн арасында анча деле айырма жок. Бирок газдалган суусундуктарды 15-18 жаштагы өспүрүмдөр көбүрөөк пайдаланышат (76,8%), салыштыруу үчүн айта кетсек- кеч өспүрүм курактагы эркек балдар 66,6% ды түзөт ($p < 0,05$).

Шаардык өспүрүмдөр айылдык өспүрүмдөргө караганда алкогольдук эмес газдалган суусундуктарды көп колдонушат (71,3% жана 64,3%, $p < 0,05$), Гендердик айырма бул багытта байкалган жок ($p > 0,05$). Тез-татым азыктарын (фаст-фуд) колдонуу боюнча алсак, шаар жана айыл жериндеги өспүрүмдөрдү салыштырсак кескин айырма деле жок (46% жана 41,6%, $p > 0,05$). Шаарда фаст-фуддарды 48,3% балдар, 44,6% кыздар; айыл жеринде 41,8% балдар, 41,3% кыздар колдонушат ($p > 0,05$).

Жашылча-жемиштерди жеткиликсиз колдонуу тууралуу. Изилдөөлөр көрсөткөндөй суралган өспүрүмдөрдүн 50% жетишсиз өлчөмдө колдонушат. Кыз балдарга караганда эркек балдар аз колдонушат (60% жана 51,4% , $p < 0,01$), өзгөчө кеч өспүрүм курактагыларды белгилеп кетсек болот (61,9% жана 51,7%

соответственно, $p < 0,05$). Жашылча-жемиштерди шаар жергесине караганда айыл жергесиндеги өспүрүмдөр аз колдонушат (58,8% жана 50,4%, $p < 0,01$), өзгөчө эркек балдарды баса белгилесе да болот. Мисалы айыл жериндеги өспүрүмдөрдүн 65,3% жашылча-жемишти аз колдонушса, шаардык өспүрүм балдардын 52,3% аз колдонушат ($p < 0,01$). Айыл жергесиндеги өспүрүм эркек балдар кыздарга караганда өтө аз колдонушат (65,3% и 53,5%, $p < 0,01$). Шаар жергесиндеги өспүрүмдөрдө андай айырмачылык байкалган жок ($p > 0,05$).

Эт азыктарын пайдалануу. Суралган өспүрүмдөрдүн 49,6% күндөлүк рационунда эт колдонорун белгилешкен. Талапка ылайык өлчөмдө этти пайдалангандар 30,4% гана түздү (35,9% эркек балдар жана 26,4% кыздар, $p < 0,01$). Эрте жаштагы өспүрүмдөр этти көбүрөк пайдаланаарын эсептөөлөр көргөздү. Айылдык өспүрүмдөр шаардык өспүрүмдөргө караганда этти көп пайдаланышат (34,5% жана 25,7%, $p < 0,01$), бирок бул эркек балдарга гана тиешелүү: 40,2% айылдык балдар, 30,1% шаардыктар ($p < 0,05$).

Куш этин ар күнү өспүрүмдөрдүн 2,6%, 17,1% бир жумада бир жолу, 45,2% айына 1-2 жолу, 35,1% өспүрүмдөр же таптакыр колдонушпайт, же өтө сейрек колдонушат. Жашаган жери боюнча анализдесек, 2,7% шаардык жана 2,5% айылдык өспүрүмдөр куш этин ар күнү колдонорун жазышса, 9,5% өспүрүмдөр жумасына 1-2 жолу жей турганын белгилешкен. Эрте жана кеч өспүрүмдүк курак боюнча анализдесек, анча деле чоң айырма байкалаган жок.

73,9% өспүрүмдөрдө балык жана деңиз азыктарын жетишсиз өлчөмдө пайдаланары аныкталган, бул жерде кыздар эркек балдарга караганда азыраак пайдаланарын эсептөөлөр көрсөттү (77,1% жана 69,2%, $p < 0,05$). Жашаган жери боюнча карасак, айылдагы респонденттер (78,3%), шаардагы респонденттерге (69,8%), караганда деңиз азыктарын көбүрөөк пайдаланышкан ($p < 0,05$), бул маалымат кыздар жана балдар арасында да байкалган. Жаш курактары боюнча: эрте өспүрүм курактагы өспүрүмдөрдүн 77,5% балык пайдаланышса, кеч өспүрүм курактагылардын (15-18 жаш) 70,2% гана пайдаланышат ($p < 0,05$).

Жаныбар майын ашыкча пайдалануу. Өспүрүмдөрдүн 12,0% жаныбар майын ашыкча пайдаланышкан, бул жерде гендердик айырма жок ($p > 0,05$). Анын ичинен 12,9% шаардык 11,4% айылдык респонденттер. Жашаган жери боюнча жана гендердик жактан бул жерде айырма байкалган жок ($p > 0,05$).

Сүт жана сүт азыктарын колдонуу. Ар күнү сүт, кефир, йогурт колдонгон өспүрүмдөр 33,35 гана түздү. 40,1% өспүрүмдөр жумасына 1-2 жолу гана ичирин жазган. 17,6% өспүрүм бир айда бир жолу колдонушса, 9,0% өспүрүмдөр таптакыр колдонушпай турганы белгилүү болду. Бул жерде да кыз балдар эркек балдарга караганда сүт азыктарын көбүрөөк пайдаланышкан (36,9% жана 28,2%, $p < 0,01$). Жашаган жери боюнча баалоодо шаардык өспүрүмдөр айылдыктарга караганда күндөлүк рационунда сүт азыктарын көбүрөөк кошору такталды (36,5% жана 30,4%, $p < 0,05$).

Жаш өзгөчөлүгүнө жараша анча көп деле айырма байкалган жок ($p>0,05$), бир гана нерсе эрте өспүрүм курактагы кыздар эркек балдарга караганда көп колдонушкан ($p<0,05$).

Быштакты колдонуу шаар жериндеги өспүрүмдөрдө айылдагы өспүрүмдөргө караганда көбүрөөк байкалды (38,2% жана 29,6%, $p<0,05$ (эркек балдардын эсебинен). 26,2% шаардык өспүрүмдөр быштакты күндөлүк рационунан 1-2 жолу кошушса, 21,3% айылдык өспүрүм рационунан быштакты күндөлүк рационунан 1-2 жолу кошушкан ($p>0,05$), бирок шаардык кыздар быштакты айылдык кыздарга караганда көбүрөөк пайдаланышат (30,2% жана 22,2%, $p<0,05$). Шаар жергесинде кыздар балдарга караганда быштакты көбүрөөк пайдаланышат (30,2% жана 19,3% соответственно, $p<0,01$). Айыл жергесиндеги өспүрүмдөрдө айырма байкалган жок ($p>0,05$).

Жашоо образын өзгөртүүгө умтулуу. Сергек жашоо образына өтүүгө 48,9% гана өспүрүм каалоосун билдирген. Гендердик белгиси боюнча анализдесек, эркек балдарда сергек жашоо образына умтулуу, аракет кылуу 44,65%-ти түздү, кыздарда болсо бул көрсөткүч 53,4% болгон ($p<0,05$). Эрте өспүрүм курактагы өспүрүмдөрдө да бул көрсөткүч орточо мааниде болду - 55,2%, ал эми кеч өспүрүм курактагылардын сергек жашоо образына умтулуусу 48,9% гана болгон ($p<0,05$). Эрте да, кеч да өспүрүм курактагы кыздарда да жашоону модификацилоо, башкача айтканда сергек жашоого өтүүгө умтулуусу негизинен орто жыйынтыкты берди, ошондой болсо да балдарга караганда алардын аракети жакшыраак ($p<0,05$).

4-бап. Кыргыз Республикасынын сыналгы каналдарында азык продуктуларынын жана суусундуктардын маркетинги.

Өспүрүмдөргө арналган азык заттардын жана продуктулардын маркетингинин таасири. Көбүрөөк таркаган категориялар болуп төмөнкүлөр эсептелет: каналдын жарнамалары 19,3%, тиричилик кызматтары 16,4%, финансалык реклама 11,4%, оюн-зооктор 9,7%, азык продуктулары жана суусундуктар 7,2%. Жумуш күндөрү көбүнчө берилген жарнамалар: каналдын жарнамасы 23,4%, тиричилик кызматтары 17,1%, финансалык жарнамалар 9,5%, ал эми дем алыш күндөрү болсо: каналдын жарнамалары 15,4%, тиричилик кызматы 15,2%, финансалык жарнамалар 13,2%, оюн-зооктор 13,0%. Өтө көп жарнамаланган азык продуктулары жана суусундуктар (4.1-сүрөт) төмөнкүлөр:

Кола, фанта, лимонад (кошумча өзүнө тартуучу заттар кошулган) - 49,7%, соктор 18,3%, пиканттык закускалар (чипсы, орешки, попкорн, кириешки ж.б. 17,0%. Жогорудагыга салыштырганда бир аз азыраак жарнамалангандар: шоколад жана канттан жасалган кондитердик заттар -7,2%, сүттөн жасалган суусундуктар 7,2%. Өтө аз жарнамаланган продуктулар - бул жарымфабрикаттар, композитик тамактар - 0,6%

4.1-сүрөт – БДССУдун Европалык бюросунун азык продуктылар тууралуу Моделине негизделип азык заттарын жана суусундуктарды жарнамалоону бөлүштүрүү.

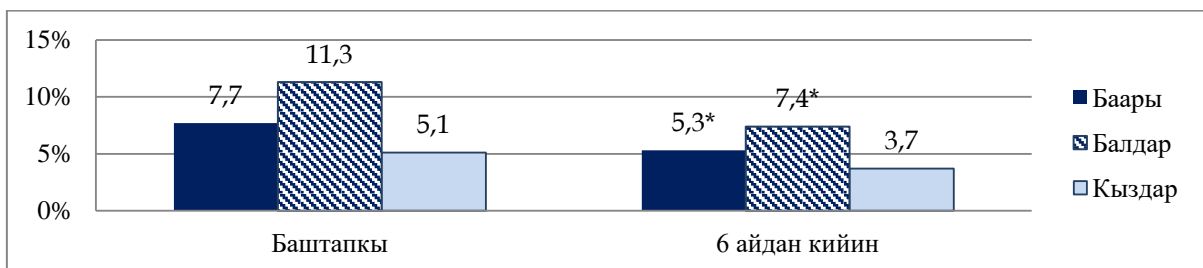
Изилдөөлөр тактагандай БДССУдун Европалык бюросунун Моделине ылайык 7,8% гана азык продуктыларына уруксаат берилсе, иш жүзүндө жарнамаланган продуктылардын 85% уруксааты жок продуктылар экенин далилденди.

Уруксааты жок азыктарды жарнамалоодо көрүүчүлөрдү сыйлык утуп алуу (36,2%), ырахат алуу (23,8%), ден-соолукка пайдалуулугу (21,5%) сыяктуу такталбаган нерселер менен кызыктырышат.

Биздин сурамжылоонун натыйжасында 38,1% өспүрүм жашоонун сергек образы, туура тамактануу тууралуу маалыматты массалык-маалымат каражаттарынан аларын билдиришкен (сыналгы, интернет, гезит, журнал), 31,1% өспүрүмдөр туугандардан, тааныштардан укканын айтышкан, 16,8% медициналык кызматкерлерден, 4,5% китептен, брошюралардан, 9,5% өспүрүм жогоруда аталгандардын баарынан алганын айтышкан. Шаардык өспүрүмдөр айылдыктарга салыштырганда маалыматт көбүнесе туугандардан, тааныштардан алганын жазышкан (34,3% жана 28,3%, $p < 0,05$).

5-бап. Профилактикалык-билим берүүчү кийлигишүүлөрдүн жүрөк-кан тамыр ооруларынын өспүрүмдөр арасында таркалуу динамикасына тийгизген таасири.

Оорунун таркалуу корунунучунун динамикасы. Динамикада чылым чеккен өспүрүмдөрдүн саны азайган (7,7% тен 5,3% ке чейин, $p < 0,05$), бул жерде гендердик айырма байкалаган жок ($p > 0,05$) (5.1-сүрөт). Ошондой эле жаш өзгөчөлүгү боюнча да айырма байкалган жок ($p > 0,05$).

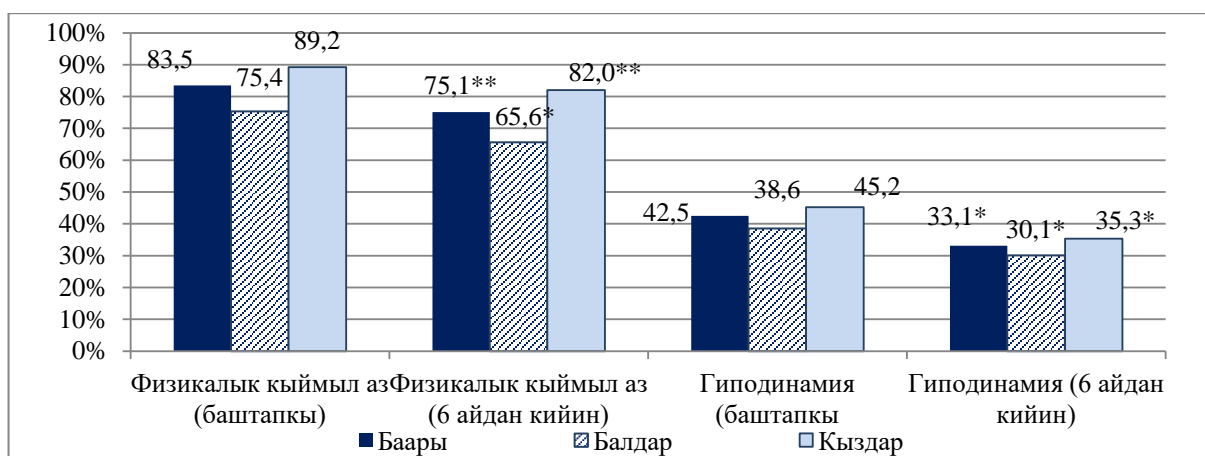

5.1-сүрөт – Өспүрүмдөр арасында чылым чегүүнүн таркалышынын динамикасы.

Эскертүү: * - $p < 0,05$ алгачкы маалыматты 6 айдан соң салыштырганда.

Төмөнкү физикалык активдүүлүк боюнча жалпы оң тенденция байкалды, ал көрсөткүч 83,5%тен 75,1%ке чейин түшкөн ($p < 0,001$). Эркек балдардын көрсөткүчү да байкалаарлык төмөндөгөн (75,4% тен 65,6% ке чейин), $p < 0,01$. Кыздарда болсо бир аз жакшы жакка өзгөрүү бар десек болот (89,2% тен 82,0%ке чейин түшкөн, $p < 0,001$). Гиподинамия корунучу бар өспүрүмдөрдүн саны да азайган, 42,5%тен 33,1%ке чейин, ($p < 0,01$), анын ичинен эркек балдарда бул көрсөткүч 38,6% тен 30,1%ке чейин төмөндөсө, $p < 0,001$), кыздарда 45,2%тен 35,3%ке чейин азайган ($p < 0,001$).

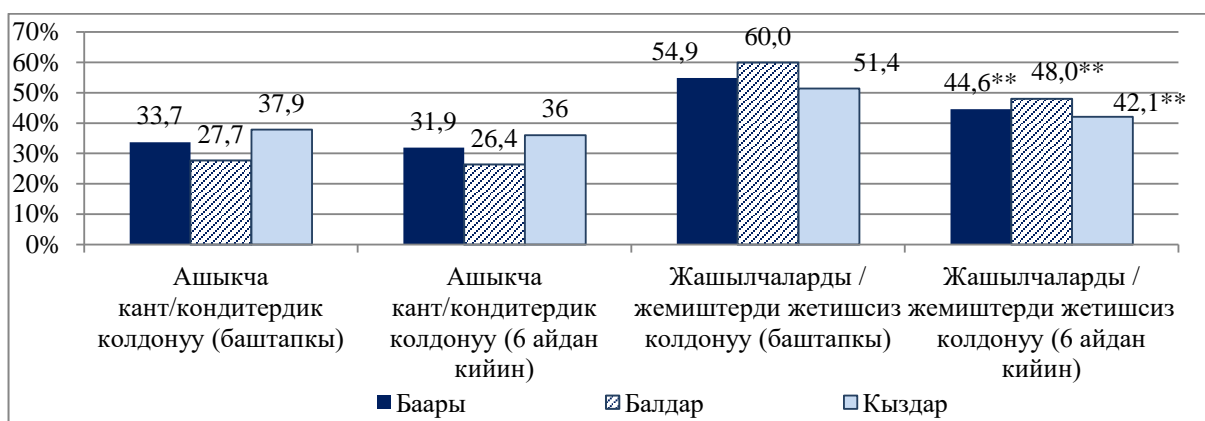
Гиподинамия жана аз кыймылдуулуктун таралышы эрте өспүрүм курактагыларда (кыздарда да, балдар арасында да) кескин азайган ($p < 0,001$ жана $p < 0,01$).

5.2-сүрөт – Гиподинамия жана аз кыймылдуулуктун өспүрүмдөр арасында таркалышы.

Эскертүү: * – $p < 0,01$ алгачкы маалымат менен алты айдан кийинки салыштырганда; ** – $p < 0,001$ алгачкы маалымат менен 6 айдан кийинки маалыматты салыштырганда.

Рационалдуу эмес тамактануунун таркалышынын динамикасы
Динамикада кантты жана кондитердик продуктыларды пайдаланууда өзгөрүүлөр байкалаган эмес ($p > 0,05$) (5.3-сүрөт).

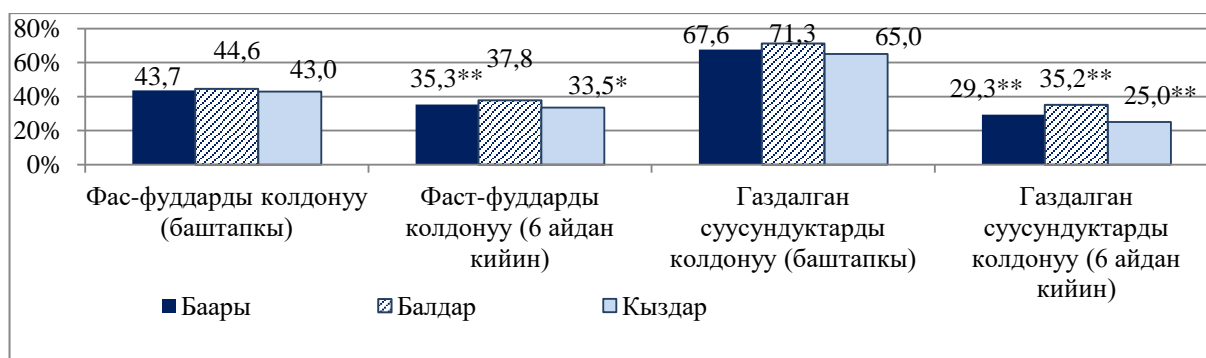

5.3-сүрөт – Негизги азык продуктыларын өспүрүмдөрдүн колдонушунун динамикасы.

Эскертүү: ** – $p < 0,001$ алгачкы маалыматтарды 6 айдан соң салыштырганда.

Жашылча-жемиштерди тиешелүү нормадан өтө аз пайдалануу динамикасы 54,9%тен 44,6%ке чейин өзгөргөн ($p<0,001$), мындай тенденция өспүрүм балдарда да (60,0% тен 48,0% ке чейин, $p<0,001$), өспүрүм кыздар арасында да (51,4%тен 42,1%ке чейин, $p<0,001$) байкалган (5.3-сүрөт).

Бул азыктарды колдонуу динамикасынын өсүшү эрте өспүрүм курактагыларга караганда кеч өспүрүм курактагыларда көбүрөөк байкалган ($p<0,01$). Фаст-фуддарды колдонуу динамикасында да оң натыйжалар байкалат. Алсак, өспүрүмдөр арасында аны колдонуу 43,7%тен 35,3%ке төмөндөгөн ($p<0,001$), анын ичинде кыздар арасында (43,0% тен 33,5%ке азайган, $p>0,05$) эркек балдарга (44,6% тен 37,8%ке азайган, $p>0,05$) караганда көбүрөөк натыйжа бар (5.4-сүрөт). Тез татым (фаст-фуд) азыктарын пайдалануу динамикасы эрте өспүрүм курактагыларда кеч өспүрүм курактагылардан көбүрөөк жылыш бар ($p<0,01$).

5.4-сүрөт – Өспүрүмдөр арасында фаст-фуддарды жана газдалган суусундуктарды пайдалануу динамикасы.

Эскертүү: * – $p<0,01$ алгачкы маалыматтрады алты айдан соң салыштырганда; ** – $p<0,001$ алгачкы маалыматтарды алты айдан соң салыштырганда

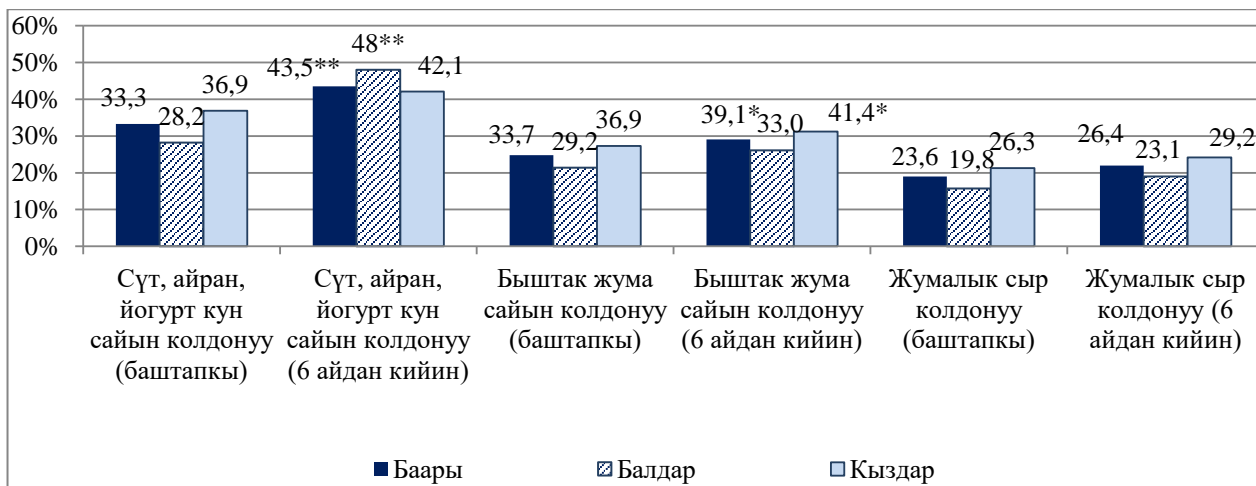
Газдалган суусундуктарды респонденттердин 29,3%ти пайдаланышат, бул көрсөткүч алгачкыдан асыресе аз (алгачкы көрсөткүч 67,6%, $p<0,001$), бул балдар арасында да, кыздар арасында да байкалды (25,0% жана 65,0%, $p<0,001$) (5.4-сүрөт). Кеч өспүрүм курактагыларга караганда эрте өспүрүм курактагыларда газдалган суусундуктарды колдонуу кыйла төмөндөгөн (кыздарда да, балдарда да) $p<0,01$.

Эт азыктары боюнча болсо көп деле өзгөрүү байкалган жок, куш этин пайдалануу гана 2,6%тен 8,1%ке өскөн ($p<0,001$). Балык жана деңиз азыктарын колдонууда да байкалаарлык өзгөрүү жок ($p>0,05$).

Динамикалык байкоолорго таянса, сүт, кефир, йогуртту өспүрүмдөрдүн 43,5%ти колдонот, алгачкы көрсөткүчтөн бул бир топ жогору (33,3%, $p<0,001$). Кыздарга караганда эркек балдар көбүрөөк сүт азыктарын колдоно башташты (28,2%тен 48,0%ке өсүү бар, $p<0,001$).

Быштакты колдонуу да 33,7%тен 39,1%ке өскөн ($p<0,05$). Сырды колдонууда болсо байкаларлык өзгөрүү жокко эсе ($p>0,05$) (5.5-сүрөт).

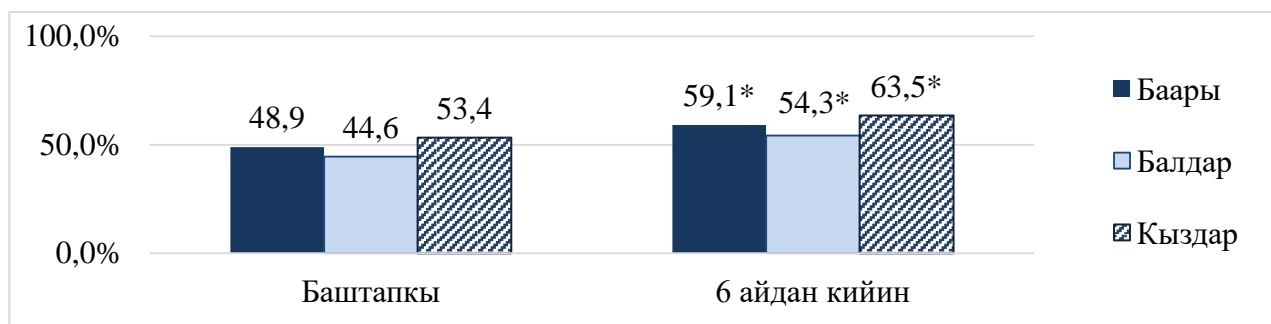
Сүт, кефир, йогуртту колдонуу эрте өспүрүм курактагыларда да (34,1%тен 45,6%ке чейин, $p<0,05$), кеч өспүрүм курактагыларда да (31,9%тен 41,3%ке чейин, $p<0,05$) бир топ өскөн. Быштак жана сырды колдонууда мындай өсүү байкалган эмес.

5.5-сүрөт – Өспүрүмдөр арасында сүт азыктарын колдонуу динамикасы

Эскертүү: ** – $p<0,001$ алгачкы маалыматтарды 6 айдан соң салыштырганда; * – $p<0,05$ алгачкы маалыматтарды 6 айдан соң салыштырганда.

Өспүрүмдөрдүн сергек жашоо образына тартылуу динамикасы өскөнү байкалат (48,9%тен, 59,1%ке, $p<0,05$) (5.6-сүрөт). Бул өсүш эрте жаштагы өспүрүм курактагы кыздар (58,1% тен 68,3%ке чейин, $p<0,05$) жана балдардын (46,1%тен до 58,8%ке чейин, $p<0,01$) эсебинен деп айтсак болот.

5.6-сүрөт – Өспүрүмдөрдүн сергек жашоо образына тартылуу динамикасы

Эскертүү: * – $p<0,05$ алгачкы маалыматтарды 6 айдан соң салыштырганда.

Жашаган жери боюнча алсак, жашоонун сергек мүнөзүнө тартылуу шаардык өспүрүмдөрдө бир топ байкалды ($p<0,01$), бул көрсөткүч кыздарга да, эркек балдарга да тиешелүү ($p<0,05$). Айыл жергесинде мындай тенденция байкалган жок, асыресе өспүрүм эркек балдарда жашоосун жакшы нукка модификациялоо бир аз байкалганын белгилеп койсок болот ($p<0,05$).

ЖЫЙЫНТЫК

1. Эрте өспүрүм курактагыларда денедеги ашыкча салмактуулук көп кездешти (10,9%). Ал эми кеч өспүрүм курактагылардыкы 6,8%. Кеч өспүрүм куракта чылым чегүү көрсөткүчү бир топ айырмаланат: 12,6%, ал эми кеч өспүрүм курактагылардыкы 3,4%. Физикалык активдүүлүк кеч өспүрүм курактагылардыкы 93,4% болсо, эрте өспүрүм курактагылардыкы бул көрсөткүч 74,8%ти түздү. Гиподинамия боюнча 55,6% кеч, 31,0% эрте өспүрүм курактагылардын көрсөткүчү. Кеч өспүрүм курактагылардын жашоонун сергек мүнөзүнө тартылуусу төмөн 45,9% болсо, ал эми эрте өспүрүм курактагылардыкы 55,5% ти түздү. Бул көрсөткүч кыздарга караганда эркек балдарда жогору экенин айта кетели.

2. Жашылча-жемиштерди нормадан аз колдонуу өспүрүмдөрдүн 54,9% де байкалды, өзгөчө кыздарга караганда (51,4%) эркек балдарда (60%). Балыкты жана деңиз азыктарын пайдалануу өспүрүмдөрдүн 73,9%де гана байкалды, куш этин пайдалануу 97,4% өспүрүмгө гана тиешелүү. 66,7% респонденттер сүт азыктарын жана быштак менен сырды аз пайдаланышат. 43,7% өспүрүмдөр тез татым азыктарын көп көңүл бөлүшөт, 67,6% өспүрүмдөр газдалган суусундактарды көп ичишет (балдар 71,3%, кыздар 65%). 33,7% өспүрүмдөр кант, тагтуу кондитердик азыктарды ченемсиз пайдаланышат (кыздар 37,9%, балдар 27,7%)

3. Жашоонун сергек мүнөзү тууралуу маалыматтарды өспүрүмдөр интернеттен, сыналгыдан алышат (38,1% респонденттер, анын 40,7% шаарда и 35,7% айылдагы өспүрүмдөр).

4. Жарнамалардын 85%дан көбү уруксааты жок, өспүрүмдөргө арналган азык продуктыларына жана газдалган суусундуктарга туура келет. Алар “ден-соолук” деген терминге жамынып алышканы даана көрүнүп турат.

5. Өспүрүмдөр арасында жүргүзүлгөн консультативдик-билим берүүчүлүк иш-чаралар (ата-эне, мугалимдердин катышуусу менен) эрте өспүрүм курактагы респонденттер үчүн натыйжалуу болду.

ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАР

1. Өспүрүмдөр арасында жүрөк-кан тамыр ооруларын алдына алуу максатында учур талабына ылайык профилактикалык иш чараларды колдонуу үчүн электрондук клиникалык-маалыматтык форманын индикаторун киргизүү зарыл: антропометрикалык көрсөткүчтөрдү алуу, артериалдык кан басымын ченөө, ата-энелердин, өспүрүмдөрдүн, мугалимдердин катышуусу менен жашоонун сергек мүнөзүнө тартуу боюнча профилактикалык иштерди жүргүзүү.

2. Мектептин медперсоналы, мектеп парламентинин жооптуу өкүлдөрү квартал сайын жашоонун сергек мүнөзү жана туура тамактануу боюнча профилактикалык-окутуучу иш-чараларды өтүүсү сунуш кылынат.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН ТЕМАСЫ БОЮНЧА ЖАРЫЯЛАНГАН ЭМГЕКТЕРДИН ТИЗМЕСИ:

1. **Толебаева, А. А.** Факторы риска сердечно-сосудистых заболеваний и проблемы их профилактики у лиц молодого возраста [Текст] / А. А. Толебаева, Р. К. Урумбаев, И. С. Сабилов // Вестник КРСУ. – 2018. – Т.18, № 2. – С. 148-152; УДК 616.12-084-053.81.
2. Маркетинг пищевых продуктов и напитков на телевизионных каналах с детской и подростковой аудиторией в Кыргызской Республике [Текст] / А. Г. Полупанов, А. А. Толебаева, А. Т. Алтымышева и др. // Профилактическая медицина, 2019. – Т. 22, №6. – С. 78-84; То же [Электронный ресурс]. – [Режим доступа]: <https://doi.org/10.17116/profmed20192206278>
3. **Толебаева, А. А.** Профиль рекламируемых пищевых продуктов и напитков для детей на телевидении в Кыргызской Республике [Текст] / А. А. Толебаева, А. Г. Полупанов, И. С. Сабилов. - Наука, новые технологии и инновации Кыргызстан, 2019. – № 3. – С. 140-145; DOI:10.26104/NNTIK.2019.45.557
4. Маркетинговые подходы в рекламе пищевых продуктов на кыргызском телевидении и риск развития детского ожирения [Текст] / А. А. Толебаева, А. Г. Полупанов, А. А. Сабилов и др. // Вестник КРСУ. – 2020. – Т. 20, № 5. – С. 137-142; УДК 613.22:659.137(575.2)
5. Маркетинг и антимакетинг табачной продукции, ориентированный на подростковую аудиторию в Кыргызской Республике (исследование GYTS 2019) [Текст] / А. Г. Полупанов, А. А. Толебаева, И. С. Сабилов и др. // Профилактическая и клиническая медицина, 2020. – № 3 (76). – С. 40–46.
6. Сравнительный анализ частоты и структуры нерационального питания среди детей и подростков, проживающих в городской и сельской местности Кыргызской Республики [Текст] / А. А. Толебаева, А. Г. Полупанов, И. С. Сабилов и др. // Профилактическая медицина, 2021. – Т. 24, № 3. – С. 37-43; То же: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://doi.org/10.17116/profmed20212403137>
7. **Толебаева, А. А.** Структура питания среди детей и подростков в Кыргызской Республике [Текст] / А. А. Толебаева, Ж. А. Мамасаидов, А. М-Т. Мухамедов // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. – 2021. – №2. – С. 68-73; DOI:10.26104/NNTIK.2019.45.557. УДК: 613.22-053.6 (575.2)
8. Распространенность сердечно-сосудистых факторов риска у детей и подростков в Кыргызской Республике [Текст] / А. А. Толебаева, А. Р. Музаева, Ж. А. Мамасаидов и др. // Вестник КРСУ. – 2021. – Т. 21, № 5. – С. 87-93; УДК 616.12-053.2 (575.2).

Толебаева Айчурек Алайбековнанын «Кыргыз Республикасында өспүрүмдөрдүн арасында жүрөк-кан тамыр ооруларынын коркунуч факторлорунун таралышы жана өспүрүмдөрдү сергек жашоо образына тартууда алардын умтулуусун баалоо» деген темадагы 14.01.05 – кардиология адистиги боюнча медицина илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын коргоо үчүн жазган диссертациясынын
РЕЗЮМЕСИ

Негизги сөздөр: коркунуч факторлору, өспүрүмдөр, жүрөк-кан тамыр ооруларынын таралуу коркунучу, маркетинг, телекөрсөтүү, профилактикалык кеңеш берүүлөр, кийлигишүүлөр.

Изилдөөнүн объектиси: айыл жана шаар жеринде 1001 өспүрүм.

Изилдөөнүн предмети: билим берүү консультацияларына чейин жана андан кийин жүрөк-кан тамыр тобокелдик факторлорун аныктоо; өспүрүмдөргө багытталган телеканалдардын мониторинги.

Изилдөөнүн максаты: Кыргыз Республикасындагы өспүрүмдөрдүн сергек жашоо образына тартылышына баа берүү менен алардын арасында жүрөк-кан тамыр ооруларынын таралуу коркунучун изилдөө.

Изилдөөнүн материалдары жана ыкмалары. Эки баскычтуу кластердик тандоо, өспүрүмдөрдүн каналдарын мониторингдөөнүн 2 этабы өткөрүлдү.

Изилдөөнүн жыйынтыктары. Өспүрүмдөр арасында жүрөк- кан тамыр ооруларынын коркунучтарынын факторлору кеңири тарагандыгы байкалган. Сергек жашоо образы боюнча өспүрүмдөр арасында негизги маалымат булагы болуп сыналгы жана интернет эсептелет. Өспүрүмдөр үчүн жарнамаланган азык продуктыларынын 85% дан көбүрөөгү уруксаат берилбеген продуктылардын маркетинги болуп эсептелет. Билим берүүнүн алдын алуу иш-чаралары өспүрүмдөрдүн алгачкы подгруппасынын арасында сергек жашоо образын сактоону жайылтууда натыйжалуу болду.

Илимий жаңычылдык. Кыргыз Республикасында өспүрүмдөргө тыюу салынган азык продуктыларын жана суусундуктарды сыналгы боюнча кеңири жарнамалоо иши биринчи жолу изилденди. Бул өспүрүмдөрдүн туура эмес тамактануусунун негизги себептеринин бири болуп эсептелет. Ал эми өспүрүмдөрдүн сергек жашоо образын кармануу боюнча тарбиялык профилактикалык иш-чаралардын натыйжалуулугу көрсөтүлдү.

Колдонуу боюнча сунуштар. Антропометрикалык маалыматтарды жана кан басымын, тамеки чегүү статусун өлчөө менен электрондук клиникалык маалымат формасына милдеттүү индикаторлорду киргизүү. Ошондой эле мектептерде сергек жашоо образын сактоо жана сергек тамактануу боюнча тарбиялык профилактикалык иш-чараларга өспүрүмдөрдүн, алардын ата-энелеринин жана педагогикалык жамааттын катышуусу менен мектептин медициналык кызматкерлерине жана мектеп парламентинин жооптуу кызматкерлерине квартал сайын тренинг өткөрүү.

Колдонуу чөйрөсү: кардиология, ички оорулар, үй-бүлөлүк медицина.

РЕЗЮМЕ

диссертации **Толебаевой Айчурек Алайбековны** на тему **“Распространенность сердечно-сосудистых факторов риска среди подростков с оценкой их приверженности к ведению здорового образа жизни в Кыргызской Республике”** на соискание ученой степени кандидата медицинских наук по специальности **14.01.05 – кардиология**

Ключевые слова: факторы риска, подростки, сердечно-сосудистые заболевания, распространенность, маркетинг, телевидение, профилактическое консультирование.

Объект исследования: 1001 подростков сельской и городской местности

Предмет исследования: выявление сердечно-сосудистых факторов риска до и после обучающих консультирований; мониторинг телеканалов, ориентированный на подростков.

Цель исследования: изучить особенности распространенности сердечно-сосудистых факторов риска среди подростков с оценкой приверженности их к ведению здорового образа жизни в Кыргызской Республике.

Материалы и методы исследования: проведен двухступенчатый кластерный выборочный дизайн, 2 основных этапа и мониторинг подростковых каналов.

Результаты исследования. Среди подростков выявляется высокая распространенность поведенческих сердечно-сосудистых факторов риска. Основными источниками информации о навыках здорового образа жизни у подростков являются интернет и телевидение. Более, чем в 85% случаев рекламы продуктов питания и напитков для подростков происходит маркетинг неразрешенных пищевых продуктов. Обучающие профилактические вмешательства оказались эффективными в отношении приверженности к ведению здорового образа жизни среди ранней подгруппы подростков.

Научная новизна. Впервые проведено исследование, продемонстрировавшее частое использование маркетинга неразрешенных продуктов питания и напитков по телевидению для подростков в Кыргызской Республике, что может быть одним из факторов, определяющих нездоровый характер питания подростков. И продемонстрирована эффективность обучающих профилактических вмешательств на приверженность к ведению здорового образа жизни среди подростков.

Рекомендации по использованию. Внедрение обязательных индикаторов в электронную клинико-информационную форму с измерением антропометрических данных и артериального давления, статуса курения. А также ежеквартальное проведение медицинскому персоналу школы и ответственным лицам школьного парламента с участием подростков, их родителей и педагогического состава обучающих профилактических мероприятий в школах по ведению здорового образа жизни, здоровому питанию.

Область применения: кардиология, внутренние болезни, семейная медицина.

SUMMARY

dissertations of Tolebaeva Aichurek Alaibekovna on “The prevalence of cardiovascular risk factors among adolescents with an assessment of their commitment to maintaining a healthy lifestyle in the Kyrgyz Republic” presented for the degree of candidate of medical sciences in the specialty of 14.01.05 – cardiology

Key words: risk factors, adolescents, cardiovascular disease, prevalence, marketing, television, preventive counseling.

Object of the study: 1001 adolescents in rural and urban areas.

Subject of the study: identification of cardiovascular risk factors before and after educational consultations; monitoring of TV channels aimed at teenagers.

Purpose of the study: to study the prevalence of cardiovascular risk factors among adolescents with an assessment of their adherence to a healthy lifestyle in the Kyrgyz Republic.

Materials and methods of research: a two-stage cluster sampling design, 2 main stages and monitoring of teenage channels were carried out.

Research results. There is a high prevalence of behavioral cardiovascular risk factors among adolescents. The main sources of information about healthy lifestyle skills among adolescents are the Internet and television. More than 85% of food and drink advertising to teens involves marketing of unauthorized foods. Educational prevention interventions were effective in promoting healthy lifestyle adherence among an early subgroup of adolescents.

Research novelty: This is the first study to demonstrate the frequent use of illicit food and beverage marketing on television to adolescents in the Kyrgyz Republic, which may be a contributing factor to unhealthy eating patterns among adolescents. And the effectiveness of educational preventive interventions on adherence to a healthy lifestyle among adolescents has been demonstrated.

Recommendations for use: It is recommended to introduce mandatory indicators into the electronic clinical information form with measurement of anthropometric data and blood pressure, smoking status. As well as quarterly implementation of educational preventive measures in schools for the medical staff of the school and responsible persons of the school parliament with the participation of adolescents, their parents and teaching staff on maintaining a healthy lifestyle, healthy nutrition.

Applications: cardiology, internal medicine, family medicine.

Кагаздын форматы 60 x 90/16. Көлөмү 1,5 б.т.
Кеңсе кагазы. Тиражы 50 нуска.
«Соф Басмасы» ЖЧК тарабынан басылып чыкты.
720020, Бишкек ш., Ахунбаева көч., 92